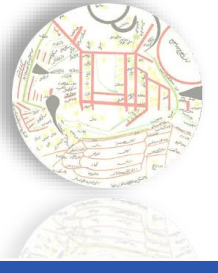

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt Volume 10/ Sayı Issue 26/ Aralık December 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut451>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Rylands Nüshasındaki Dini Terimlerde Kullanılan İsimden İsim Yapma Ekleri

Name-Making Suffixes from the Name Used in Religious Terms in the Rylands Copy

Öz

Tarih boyunca kadim medeniyetler kuran Türkler, yayıldıkları geniş coğrafyalarda köklü devletler kurmuşlardır. Devlet ve ordu yönetimindeki tecrübeleri Türklerin hakim oldukları topraklarda her zaman güçlü olmalarına imkân tanımıştır. Türklerin sahip olduğu kültürel birikim, kurdukları devletlerin çatısı altında ortaya koydukları önemli eserlerle yüzyıllar boyunca kültürden kültüre aktarılmıştır. Maniheizm, Budizm, Şamanizm, Hristiyanlık, Musevilik, İslamiyet gibi pek çok dini kabul etmiş olan Türkler, kabul ettikleri bu yeni dinin yanında çok farklı alfabeler de kullanmışlardır. Asya bozkırlarında uzun bir süre mensup oldukları Şamanizm inancının ardından Karahanlılar döneminde Müslümanlığı kabul eden Türkler yeni dinin gereklerini daha iyi anlamak için kutsal kitapları Kur'an-ı Kerim'i tercüme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İslamiyet'in Arap yarımadası ve Arapça üzerinden değil de coğrafya ve kader ortaklığı yaptığımız İran üzerinden Anadolu coğrafyasında yayılması beraberinde namaz, oruç, abdest gibi dini terminolojinin Arapça yerine Farsçadan alınmasına zemin hazırlamıştır. Türk dili tarihinde Satır altı Kur'an tercümelerinin önemli Türklerin 10. yüzyılda kitleler halinde kabul ettiği yeni dini anlama ihtiyacı beraberinde ayetlerden kelime kelime yapılan tercüme çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Sonraki yüzyıllarda dini terminolojideki bu ağırlık yerini gitgide arttıracak, Arapça ve Farsça kelime yoğunluğu yerini bilhassa İslam dininin kabul edildiği ilk yıllarda dini terimlerin Türkçe kelimelerden seçilmesine imkân tanıyacaktır. Bu Türkçe kelime tercihi sonraki süreçte Arapça ve Farsça lehine ağırlık kazanacaktır. Bu çalışmada 11. yüzyıl İslami dönem Türk Edebiyatının en önemli eserleri olan Divânu Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig gibi şaheserlerle birlikte aynı yıllarda yazılan Satır altı Kur'an Tercümesinde (Rylands nüshası) isim unsurlarından oluşan dini terminolojinin hangi ek ve gramer yapılarıyla oluşturulduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Satır altı Kur'an Tercümeleri, Rylands nüshası, dini terminoloji.

Abstract

Turks, who established ancient civilizations throughout history, established deep-rooted states in the wide geographies they spread. Their experience in state and army administration has always allowed the Turks to be strong in the lands they dominate. The cultural accumulation of the Turks has been transferred from culture to culture for centuries with the important works they have created under the roof of the states they have established. The Turks, who accepted many religions such as Manichaeism, Buddhism, Shamanism, Christianity, Judaism, and Islam, used very different alphabets in addition to this new religion they accepted. The Turks, who converted to Islam during the Karakhanid period, after the belief of Shamanism, to which they belonged for a long time in the Asian steppes, carried out translation activities of the holy books of the Qur'an in order to better understand the requirements of the new religion. The spread of Islam in Anatolia, not over the Arabian peninsula and Arabic, but through Iran, with which we have shared geography and destiny, paved the way for religious terminology such as prayer, fasting and ablution to be taken from Persian instead of Arabic. The importance of the underline Qur'an translations in the history of the Turkish language, along with the need for a new religious understanding that the Turks accepted en masse in the 10th century, has been the source of the translation studies made word by word from the verses. In the following centuries, this weight in religious terminology will gradually increase, and the density of Arabic and Persian words will allow religious terms to be chosen from Turkish words, especially in the first years when the religion of Islam was accepted. This Turkish word preference will gain weight in favor of Arabic and Persian in the next period. In this study, it will be tried to determine with which suffixes and grammatical structures the religious terminology consisting of noun elements was formed in the Interlinear Qur'an Translation (Rylands copy), which was written in the same years, together with masterpieces such as Divanu Lügati't-Turk and Kutadgu Bilig, which are the most important works of the 11th century Islamic period Turkish Literature.

Keywords: Interlinear Qur'an Translation, Rylands copy, religious terminology.

Cihan Çakmak*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

*Doç. Dr.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim
Dalı Manisa-Türkiye.

Elmek: cihan.cakmak@cbu.edu.tr

ORCID: h0000-0002-2255-4712

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 07.10.2021

Kabul Tarihi: 08.12.2021

E-yayın Tarihi: 25.12.2021

Atıf/ Citation:

Çakmak, C. (2021). Rylands Nüshasındaki Dini Terimlerde Kullanılan İsimden İsim Yapma Ekleri . *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10/26, s. 20-33.

Cihan Çakmak

Giriş

Bilindiği gibi Türkçe tarihi süreç boyunca tek bir koldan çıkararak bugün lehçe veya şive olarak adlandırılan çeşitli kollarıyla varlığını sürdürmektedir. Köktürk döneminde tek bir koldan ilerleyen Türk dili bu benzerlik ve ortaklıkları Türkoloji literatüründe Hakaniye Türkçesi olarak da adlandırılan Karahanlı Türkçesi döneminde de devam ettirmiştir. Önceleri Şamanizm, Budizm, Maniheizm gibi inanç sistemlerini benimseyerek miladi 900'lü yılların başında yeni bir dini kabul eden Türkler, duyuş, düşünüş ve dünyayı algılayışlarının yanı sıra kullandıkları harf sistemi de dahil olmak üzere pek çok değişiklik karşılıklı karşılıklı kalmışlardır. İnanç dünyasındaki değişiklik Türklerin kültürel ve toplumsal hayatında da köklü değişiklikleri beraberinde getirmiş, yeni dine ait pek çok dini terim türetme yoluna gidilmiştir. Köktürk harflerinin kullanıldığı yazı sistemi İslamiyet'in kabulü ile yerini Arap alfabesine bırakarak yazılı metinlerde ağırlık kazanmıştır.

İslami Dönem Türk Edebiyatı veya Müşterek Orta Asya Türk Edebiyatı olarak da adlandırılan ilk ürünlerin kaleme alındığı Dîvânu Lugâti't-Türk, Atebetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig ve Satır altı Kur'an Tercümelerinde söz varlığı bakımından Türkçe kelimelerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. İlerleyen yüzyıllarda ise Atebetü'l-Hakayık gibi eserlerde ise Türkçe kelimelerdeki söz varlığı yoğunluğu yerini Arapça ve Farsça kelimelere bırakacaktır.

İslamiyet'in Türkler arasında daha iyi anlaşılması amacıyla Kur'an-ı Kerim'e ait ilk tercüme 11. yüzyılda Karahanlılar devrinde kaleme alınmıştır. Arapça kelimeler üstte büyük harflerle yazılırken, Türkçesi daha küçük harflerle Arapça kelimelerin hemen altında yer almıştır. Karahanlılar devrinde kaleme alınan Satır altı Kur'an Tercümelerinin bilinen dört nüshası vardır: 1. Türk İslam Eserleri Müzesindeki (TİEM) nüsha 2. Manchester John Rylands nüshası 3. Özbekistan İlimler Akademisi nüshası 4. Petersburg Asya Halkları Enstitüsündeki anonim Kur'an-ı Kerim tefsiri (Ercilasun, 2004: 337-338).

İslamiyet'in Arap yarımadası ve Arapça üzerinden değil de coğrafya ve kader ortaklığı yaptığımız İran üzerinden Anadolu coğrafyasında yayılması beraberinde namaz, oruç, abdest gibi dini terminolojinin Arapça yerine Farsçadan alınmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada Aysu Ata'nın Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)¹ adlı eserindeki Karahanlı Türkçesi döneminde kaleme alınan Türkçe söz varlığı ile yeni kelime türetme yollarından isimden isim yapım ekleriyle türetilen dini terminoloji listelenecektir. Çalışmada Ata'ya ait eserin Dizin kısmından istifade edilmiştir.

İlk Türkçe Kur'an tercümelerinin ne zaman ve kim tarafından yapıldığına dair bugün için elimizde kesin bilgiler mevcut değildir. Bununla birlikte kitleler halinde Şamanizm'in ardından İslamiyet'in kabulünün gerçekleştiği 10-11. yüzyıllarda yeni dinin gereklerini anlama, benimseme ve uygulama ihtiyacı hisseden Türkler kutsal kitaplarını idrak etme zarureti de güçlü bir şekilde hissediyorlardı. Bu yolla Türklerin yaşadığı coğrafyalarda anlaşma dili, lingua franca olan Karahanlı Türkçesi devrinde ilk Kur'an tercüme yapılmaya başladı. Üstte Kur'an-ı Kerim ayetlerinin yer aldığı söz

¹ Aysu Ata (2019). Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

konusu tercümelerde Arapça kelime ve ibarelerin hemen altında daha küçük bir fontla Türkçe karşılıklarına yer veriliyordu.

Bu dönemde kaleme alınan ilk Satır altı Kur'an Tercümelerinin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte Türklerin İslamiyet'i kabulünün ardından yazılmaları tercümelerin Karahanlı Türkçesi ile yapıldığını ortaya koyar. Türkler, İslamiyet'i devlet dini olarak da kabul ederek yazı sisteminde de Arap harflerinin yaygınlığını kabul etmişlerdir (Ata, 2019: XI).

İlk tercümenin Türk dilinde olup olmadığı ile ilgili elimizde kesin bir veri olmamakla birlikte ilk Satır altı Kur'an Tercümelerinin Farsça olduğu bilinmektedir. Farsça yazılan ilk tercümenin girişinde yer alan açıklamalar kısmında Türk dilinde yazılan Kur'an tercümelerine yönelik hiçbir bilgi bulunmadığından Müslümanların kutsal kitabının Türkçe yazılmış ilk nüshasının ne zaman, nerede ve kim tarafından yazıldığına dair bugüne kadar hiçbir bilgiye yer verilmemektedir. Bununla birlikte Farsça yazılan bu ilk tercümeler Türkçe yapılan ilk Satır altı Kur'an Tercümelerine örnek teşkil etmiştir. Bu konuda ünlü Başkurt bilgin Zeki Velidi Togan Türkçe ve Farsça ilk tercümelerin aynı zamanda yapıldığını ifade etmiştir. Togan'a göre Türk dilinde yazılan bu ilk çalışma, İspicablı bir Arzu Türkü tarafından yazılmıştır (Ata, 2019: X).

Kur'an-ı Kerim'in ilk tercümesi Arapçadan Farsçaya yapılmıştır. Samanoğlu hükümdarı Mansûr bin Nûh (961-976), kurduğu heyetle Müslümanlığın kutsal kitabının Fars diline tercüme edilmesi işini bir devlet adamı sorumluluğuyla titizlikle ele almıştır. İçinde Türklerin bulunduğu ilmi heyet Taberî'nin 40 ciltlik tefsirinin kısaltılmış şekli esas alarak Kur'an-ı Kerim'i Farsçadan Türkçeye tercüme ettirmiştir (Kök, 2004: XI, Özkan, 2010: 518-519).

Bu çalışmada Karahanlı sahasında kaleme alınan ilk Satır altı Kur'an Tercümelerinde (Rylands nüshası) Arapça ve Farsça kelimelerin yerine dini terminolojinin ağırlıklı olarak Türkçe kullanımına dikkat çekilecektir.

Rylands Nüshası

Aysu Ata'nın söz konusu çalışmasında kullandığı Rylands Nüshası, John Rylands Kitaplığındaki 25-30. envanter numaralı Arapça Yazmalar bölümünde yer almaktadır². Diğer Satır altı Kur'an Tercümeleleri ise Türk İslam Eserleri Müzesi No: 73; Özbekistan İlimler Akademisi Kitaplığı 2008 envanter numaralı eser ile Leningrad-Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığı cod. 332 envanteriyle kayıtlı eserlerdir. Bugün Rylands Nüshası ile birlikte toplamda 4 tane Satır altı Kur'an Tercümesi araştırmacılar tarafından bilinmekte ve üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

Karahanlı döneminde kaleme alınan Satır altı Kur'an Tercümelerinin en önemli nüshalarından Rylands nüshası, üstte Arapça, hemen altında da daha ince ve sülüs yazı karakteriyle Farsça ve Türkçe tercümeleleri içermektedir³.

² Eserin tam künyesi şöyledir: John Rylands Kitaplığı, Arapça Yazmalar, No.25-38, 14 Cilt, Manchester (Ata, 2019: V).

³ "Rylands nüshası, Mansûr ibn Nûh döneminde heyetin yaptığı Farsça tercümeleleri de içermektedir. H. Yagmaî, Terceme-i Tefsir-i Taberî adlı dört ciltlik çalışmasında ilk Farsça Kuran tercümelerinin karşılaştırmalı metin yayını yapmıştır. Yagmaî, çalışmasının Giriş'inde karşılaştırmaya dahil ettiği nüshaları tanıtmıştır. Bunlardan biri en eski ve önemlilerinden kabul edilen Tahran, Saltanat Kütüphanesindeki nüshadır." (Ata, 2019: XIII).

Cihan Çakmak

Yeni bir dinin kabulü toplumların sosyolojik yapısını değiştiren en önemli olaylardandır. Bu itibarla İslam dininin Türkler tarafından kabulü dünya tarihini değiştiren en önemli olaylar arasındadır (Ata, 2004: 223).

Kur'an-ı Kerim'in ilk tercümesinin Fars diline yapıldığı kesin olarak bilinmekle birlikte, Türkçe İlk Satır altı Kur'an Tercümelerinin ne zaman, nerede ve kim tarafından yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Farsça'ya yapılan bu ilk tercüme, Türkçe yapılacak Kur'an tercümeleri için bir örnek teşkil etmiştir. Zeki Velidi Togan, Farsça tercüme heyetinde yer alan bir Argu Türkü tarafından Türkçe ilk Satır altı Kur'an Tercümesinin yapıldığı görüşünü savunmaktadır (Ata, 2019: X).

Rylands nüshasının yazıldığı yer, yazarı ve yazılış tarihi hakkında araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de elde henüz kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu Rylands nüshasını değerli kılan en önemli özelliklerden biri de tanrı kelamı olarak kabul edilen kutsal kitaptaki kelimelere "sadık kalma" gayesiyle Farsça tercümede olduğu gibi kelime kelime ve tercüme yöntemi uygulamak amaçlanmıştır. Bu yöntemin uygulanmasındaki amaçlardan bir diğeri de yeni dini kabul edenler tarafından tam olarak anlaşılması hedefinin ön planda tutulmasıdır (Ata, 2004: 226).

Kelime Yapma Yolları

Satır altı Kur'an Tercümelerinde kelime yapma yollarından en işlek olarak kullanılanların başında yapım ekleri gelmektedir. Yapım ekleri içerisinde de bilhassa isimden isim yapım ekleri sıklıkla kullanılmaktadır. Dini terminolojiye Türkçe karşılık verilmesinde en çok +lık, +lik, +luk, +lük isimden isim yapım ekleri kullanılmaktadır. Onu +lıg, +lig, +lug, +lüg (+lı, +li, +lu, +lü) ve +sız, +siz, +suz, +süz ekleri izlemektedir.

Bunun yanında yeni dini kavramlar oluşturmada kelime grubu bakımından en çok sıfat tamlaması ile belirtisiz isim tamlaması yapılarına yer verilmiştir.

İsimden İsim Yapma Ekleri

+lık, +lik, +luk, +lük

açlık	açlık
açukluk	1. zafer, galibiyet, fetih 2. görülen, açık, aşikâr 3. açıklık, yarık
adrılmaklık	ayrılık çıkarma
agırlık	1. ağırlık, (iştirme için) zayıflık 2. ağır teçizat
agrıgılık	acı veren
ahestelik	ağırbaşlılık
amulluk	sükunet
arıgılık	1. münezzeh olma 2. temizlik
artaklık	bozgun, fesat
artukluk	1. fazlalık 2. varlık, zenginlik 3. ihsan, lütuf, fazilet
asanlık	kolaylık
avarelik	sürgün
aylık	aylık, 30 gün

Rylands Nüshasındaki Dini Terimlerde Kullanılan İsimden İsimden Yapma Ekleri

bahillik	1. kıskançlık, ihtiras 2. cimrilik, hasislik
barlık	güç, iktidar
belgüsüzlük	belirsizlik, farkına varmazlık
biligsizlik	cahillik, bilgisizlik
bilmezlik	cahiliyet
bizârlık	ihtar
boynaguluk	1. azgınlık, aşırılık 2. gurur, kibir 3. şeytana, puta tapma
bulgaklık	fitne, fesat
bütünlük	yemin, ant
caduluk	sihir
câvidânelik	ebedîlik
çıgaylık	fakirlik
çınlık	gerçek, hak
dîvânelik	cinnet, delilik
dostluk	dostluk, sevgi
düşmanlık	düşmanlık, kin, nefret
düşvârlık	zorluk
edgülük	iyilik, iyi amel, güzellik, minnet
egrilik	eğrilik, yan çizme
erklık	mülk, saltanat, kudret
erklıglik	nüfuz, güç, kudret
esenlik	selam
esizlik	kötülük
esrüklük	sarhoşluk
hâlislik	samimiyet ve temizlik
harîslık	hırs, tamahkârlık
hârluk	aşağılık, rezillik, bayağılık
helâklik	hüsran, mahvolma, yıkım
horluk	horluk, zillet, aşağılayıcı durum
hoşnûdluk	rıza, memnuniyet
iki yüzlük	iki yüzlülük, münafıklık
kadaşlık	kardeşlik, akrabalık, yakınlık
kadguluk	kaygılı, üzüntülü
kâfırlık	kâfirlik, küfr
kâhillik	tembellik
karaguluk	körlük, görmezlik
karanguluk	karanlık
karılık	ileri derecede yaşlılık
katıglık	1. güç, kuvvet 2. zarar 3. eyvah, yazık, vay, yazıklar olsun 4. vebal, kötü son
katıglık	zorluk, sarhoşluk
kawurtluk	kalabalık, topluluk
keçelik	gece
kenglik	1. bolluk, refah, rahatlık 2 nimet

Cihan akmak

kılguluk	yapılmış, yerine getirilmiş
kiçiglik	küçüklük
iminlik	güven, emniyet
irinçlik	geçimlik, meta
kâsidlik	boşa gitme, heba olma
kölikelik	gölgelik
könilik	1. doğruluk, gerçek, hak, adalet 2. hikmet 3. hidayet, doğru yol
körklüglük	iyilik, iyilik etme
körklük	güzellik
kulluk	kulluk, ibadet
kuşluk	kuşluk vakti
küşüşlük	ağırlık, küşüşlük
küvezlik	gösteriş, çalım satma
meşgulluk	meşguliyet, zevk u safa
muyanlık	sadaka
Müsülmanlık	İslam
ogrılık	hırsızlık
ortaklık	ortaklık
osallık	gaflet
ögdilik	övgüye değer
peygâberlik	peygamberlik
râstlık	doğruluk
rüsvâlık	rezillik
saknukluk	takva, takva sahibi olma
saranlık	cimrilik
satıgcılık	ticaret
selametlik	selamet, esenlik
serinmeklik	sabır
sewüglük	sevgi
sökellik	hastalık
sunmaklık	ibadet, kulluk etme
süstlük	duraklama, sürece ara veriş
tanmaklık	küfr
tanukluk	şahitlik, tanıklık
tapunguluk	tapılacak
tarlık	sıkıntı
turguluk	konaklama, ikamet
uçuzluk	horluk, zillet
ulaşıklık	akrabalık
üküşlük	çokluk
ürünglük	aklık, beyazlık
tegürmeklik	tebliğ
tekebbürlük	büyüklik taslamak
telwelik	delilik, cinnet

Rylands Nüshasındaki Dini Terimlerde Kullanılan İsimden İsimden Yapma Ekleri

tengrilik	Tanrı için, Allah yolunda
tiriglik	1. hayat, yaşantı, ömür 2. kâfi olma, kifayet etme 3. refah, geçimlik, maişet
ulugluk	1. büyüklük, azamet 2. ihtiyarlık 3. lütuf
ulugsuzluk	zenginlik, malı mülkü olma
üstüvârlık	1. doğru söz, hikmet 2. ahd, söz, anlaşma 3. sağlam, sağlam olma
yagılık	1. düşmanlık, haset 2. savaş
yagukluk	akrabalık, hısımlık
yakın tiriglik	dünya hayatı, bu dünya
yakınlık	yakınlık, dostluk
yakînlık	kesinlik
yalganlık	yalan
yangluk	insan
yaraşıklık	uygun olanı, yaraşanı yapma
yariçilik	yardımcı olma
yarlıkamaklık	rahmet, merhamet, bağışlama
yarukluk	nur
yawukluk	yakınlık
yawuzluk	kötülük, hayasızlık, musibet
yigitlik	gençlik, kuvvet çağı
yolsuzluk	azgınlık, yoldan çıkma, sapıklık, kötü gelecek
yumşaklık	yumuşaklık, merhametli olma
yüngüllük	hafiflik, hafif teçizat olması
yüreksizlik	yüreksizlik, korkaklık
yüzlüglük	tabiatlı, yaratılışlı (Kök, 2004, 691).
zârılık	ağlayıp inleme

+lıg, +lig, +lug, +lüg

açuklug	1. helal 2. açık, belirgin olan, bilinen
agırlıg	kutsal, mübarek
ajunlug	canlı
alemlug	insanlar, bütün yaratılmışlar, canlılar
atlıg	adlı
ayallıg	evlat sahibi
bahşişlıg	rahmet eden
baki yani tüplüg	kalıcı, esaslı, baki
beglig	evli, kocalı
belgölüg	1. belli, görüneni bilinen, apaçık, açıkça, aşikâr 2. delil, hüccet, açık delil
belgölüg belgü	açık delil, kanıt
berekatlıg	bereketli, hayır, yüce
biliglig	âli
borçlug	borçlu, borcu olan

edgü işlig	iyilik yapan
erklig	1. veli, hamî, sığınılacak kişî, dost, bekçi 2. vekil
galebe kılıglı küçlög	üstün gelen
iglig	hasta
iki yüzlög/yalgan	yalancı, iki yüzlü
işlig	işli, eylemli
kadgulug	üzüntülü
ken işlig	vasi
kerametlig	keramet sahibi
kewdelig	gövdeli
kınlıg	azap veren, azabı olan
kızgutlug	azapla cezalandırılan, cezasını veren
korkunçlug	korkulan, bilinmeyen
köngüllög	kalpli
köni işlig	esma-i hüsnadan hakim
körklög	1. güzel, iyi, hoşâ giden 2. daha güzel, en güzel
közlög	1. gören, kör olmayan 2. gönül gözü olan, basiretli
kutlug	mübarek
küçlög	1. zorba, zalim 2. esma-yı hüsnadan kâvî
melâmetlig	kınanmayı hak eden
mengizlig	gibi, benzer, eş, denk, misal
neme körklög	ne güzel, ne kadar güzel
ornatıglıg	bezenmiş
orunlug	1. mevki ve makam sahibi 2. topluluk, meclis
örtüglög	gayb, bilinmeyen
öwkelig	öfkeli
rahmetlig	merhametli, rahmetli
rast yaraklıg	gerekli ve gerçek olan
seziglig	şüpheli, tartışmalı
sülög	askerli, askeri olan
şeklig	şüpheci
tatlıg	1. tatlı 2. tatlı su
tawarlıg	mal mülk sahibi
tenglig	denk, eşit
töhmetlig	rahatsız eden, endişeye düşüren
türlög	türlü, çeşitli şey
türlög türlög	çeşit çeşit, türlü, türlü
ulug bahşışlıg	esma-yı hüsnadan Rahman
uluşlug	bir yerden olan
uvutlug	rezil
üküş rahmetlig	esma-yı hüsnadan rahîm, rahmân

Rylands Nüshasındaki Dini Terimlerde Kullanılan İsimden İsimden Yapma Ekleri

üküş yollug	çok yollu, yörüngeli
ünlüg	sesli, buzağı için böğüren
vaktlig	vakitli, belirli vakitte olan
yaraglig	hakikat, gerçek
yaşlıg	yaşlı, yaşında
yawuz işlig	bozgunculuk yapan, barılı seçe
yazuklug	suçlu, günahkâr
yemişlig	yemişli, meyveli
yollug	doğru yolda olan, yol tutan
yüklüg	yükü, yükü olan
yümüklüg	közi yümüklüg
yüzlüg	itibarlı, şerefli
ziyanlıg	zarar gören, hüsrana uğrayan

+sız, +sız, +suz, +süz

arıgsız	pis, necis, murdar, kötü olan
atasız	yetim
aybsuz	istediğini yapan, esma-yı hüsnadan cabbâr
belgüsüz	bilinmeyen, gayp
biligsiz	cahil
egriliksiz	kusursuz, eksiksiz
emgeksiz	zahmetsiz, eziyetsiz
et-özsüz	kıyas gerektirmeyen, bir çaba, karşılık olmaksızın
hüccetsiz	delilsiz
kadgusuz	kaygısız, huzurlu
katıgsız	saf, katıksız
katıksız	1. sadece, yalnız 2. ihlas sahibi, temiz, halis
korkunçsuz	güvenli
köngülsüz	gönülsüz, zorla
körksüz	çirkin
körksüz yazuk	hayasızlık
küçsüz	zayıf, güçsüz
mengzeksiz	eşi ve benzeri olmayan, esma-yı hüsnadan azîz
mungsuz	hiçbir şeye muhtaç olmayan, esma-yı hüsnadan ganiyy
rûzîsüz	muhtaç olan, mahrum
sakışsız	sayısız, hesapsız
sansız	sayısız, hesapsız
sapsuz	kulpsuz
sezigsiz	şüphesiz
şeksiz	şüphesi olmayan, emin, inançlı

Cihan akmak

tolımsız	silahsız
tütünsüz	dumansız, kor halinde
ukuşsuz	akılsız, beyinsiz
umunsuz	umutsuz, umudunu kesen
yaragsız	batıl
yawuzsuz	kusursuz
yoksuz	yoksul
yolsuz	yoldan çıkmış, azgın
yüreksiz	korkak

+rak, +rek

arıgrak	daha temiz
bakirak	daha sürekli
edgürek	daha, en hayırlı
könirek	daha doğru, daha doğru sözlü
köni yol bulmuşrak	hidayete daha çok eren
köni yollugrak	hidayete girecek olan, daha doğru yolda olan, hidayete daha çok eren
körklügrek	daha iyi, daha güzel
küç tegürgenrek	en zalim
küçlügrek	daha güçlü
örtüglügrek	en gizli
saknukrak	Allah'tan en çok korkan
sezârak	daha layık, daha iyi
ulugrak	1. daha büyük, en büyük, esas, ana 2. iftira, yalan
üküşrek	pek çoęu, çoęu
üstünrek	yüceler yücesi
yakınrak	1. daha yakın 2. Dünya, bu dünya
yarlıkaganrak	en merhametli
yarukrak	daha akıcı ve anlaşılır
yawuzrak	en kötü, daha kötü, çirkin
yolsuzrak	daha kötü, daha aşağılık

+ı

bařçı	öncü, önder
oğıı	kavgacı
da'viı	davacı
küdeziı	1. gözetleyen, koruyan, muhafaza eden 2. her şeyi gözetleyen, koruyan, esma-yı hüsnadan hafız 3. her şeye nezaret eden, gözetleyen, esma-yı hüsnadan rakib
müjdeı	müjdeci
müjdeı/sewünı	müjde veren
sawı	peygamber

Rylands Nüshasındaki Dini Terimlerde Kullanılan İsimden İsimden Yapma Ekleri

tapuççı	torun, hizmet eden
tarıççı	çiftçi
yalgançı	yalancı
yolçı	yol gösterici, doğru yol, hidayet

+agu, +egü

biregü	1. biri, birisi, herhangi biri 2. diğer kişi
boynagu	1. zorba, cebredici, isyankâr 2. kibirli
ikegü	ikisi

+garu, +gerü

ilgerü	ön, önce
yokaru	yukarı
yügerü	yüksek

+daş

karındaş	kardeş
koldaş	arkadaş
yaşdaş	yaşıt, aynı yaşta

+gı, +gi, +gu, +gü

belgü	1. ayet 2. nişan, alamet, işaret, açık delil 3. ibret, ders
-------	--

+ki

kidinki	ahiret
---------	--------

+lag

tarılag	hasılat, kazanç, kâr
---------	----------------------

+nç

ikinç	ikinci
-------	--------

+ra

songra	başka, ayrıca
--------	---------------

Sonuç

Türk dili tarihinde Satır altı Kur'an tercümelelerinin önemi Türklerin 10. yüzyılda kitleler halinde kabul ettiği yeni dini anlama ihtiyacı beraberinde ayetlerden kelime kelime yapılan tercüme çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Sonraki yüzyıllarda dini terminolojideki bu ağırlık yerini gitgide arttıracak, Arapça ve Farsça kelime yoğunluğu yerini bilhassa İslam dininin kabul edildiği ilk yıllarda dini terimlerin Türkçe

Cihan Çakmak

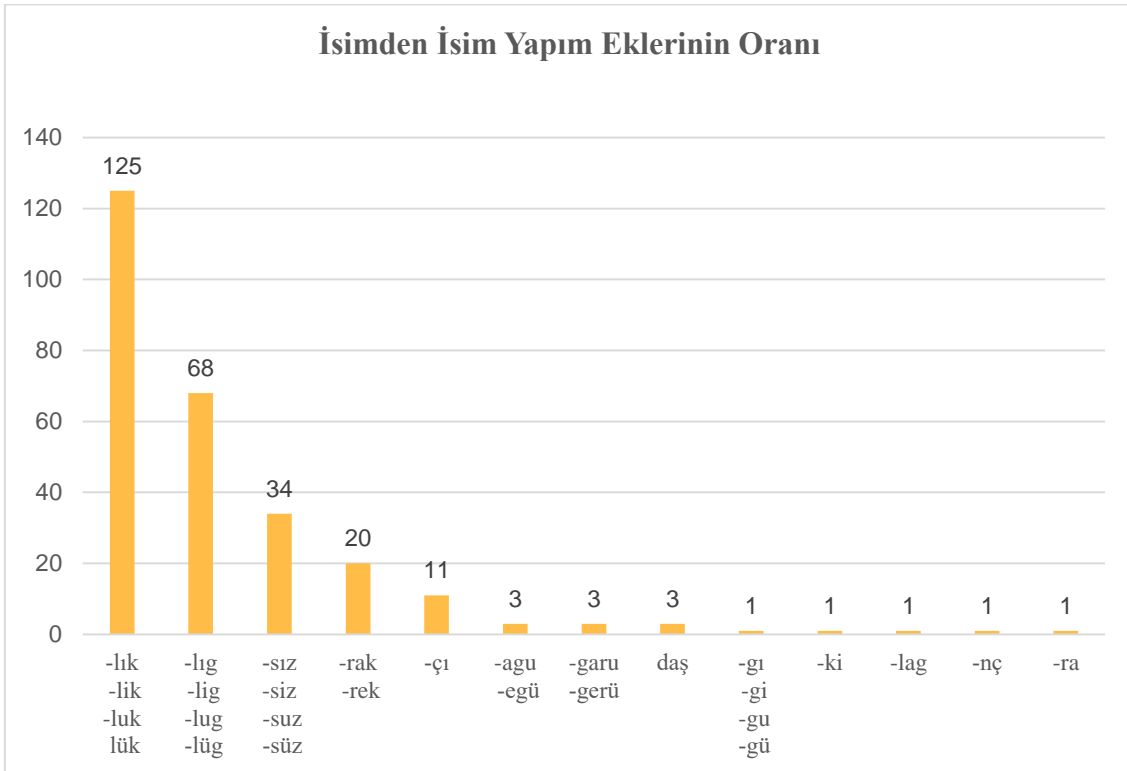
kelimelerden seçilmesine imkân tanıyacaktır. Bu Türkçe kelime tercihi sonraki süreçte Arapça ve Farsça lehine ağırlık kazanacaktır.

Aysu Ata'nın çalıştığı söz konusu Satır altı Kur'an Tercümesinde Türkçe, Arapça ve Farsça'ya yönelik olarak söz varlığı oranları şöyledir: Elde edilen toplam söz varlığı 1602'dir. "Bunun 1228'i (%76,5) Türkçe, 252'si (%15,5) Arapça ve 122'si (%7,5) Farsçadır. Bunun dışında Soğdça, Sanskritçe, Çince, Tacikçe diye tespit ettiğimiz 10 kadar sözcük bulunmaktadır. Ayrıca metinde geçen Arapça ve Farsça sözcüklerle Türkçe eklerin ulandığı yapıların toplam sayısı (Farsça+Türkçe 40, Arapça+Türkçe 31 olmak üzere) 71'dir." (Ata, 2004: 226).

Rylands nüshasından hareketle İslami terminolojide kullanılan kelime yapma yollarına dair şu maddeler tespit edilmiştir:

1. Söz konusu Satır altı Kur'an tercümesinde isimden isim yapma ekleriyle kurulan 272 kelime tespit edilmiştir.

2. İsimden isim yapım eklerinden en çok 125 kelime ile +lık, +lik, +luk, +lük ekleri tespit edilmiştir. Onu 68 kelime ile +lıg, +lig, +lug, +lüg; 34 kelime ile +sız, +siz, +suz, +süz; 20 kelime ile +rak, +rek; 11 kelime ile +çı; 3 kelime ile +agu eki; 3 kelimeyle +daş eki; 3 kelime ile +garu eki; 1 kelime ile +gı eki; 1 kelime ile +lag eki; 1 kelime ile +ki eki; 1 kelime ile +nç eki ve 1 kelime ile de +ra eki takip etmektedir.

3. Dini terminolojinin Türkçe ağırlıklı kullanılması Türklerin ifade kabiliyetini ve yeni kelime türetmedeki ifade zenginliğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

4. Dini terminoloji oluşturma yolu olarak İsimden İsim yapım eklerinin yanı sıra birleşik fiil kuruluşundan da istifade edilmiştir. Birleşik fiil yapımında isim+yardımcı fiil yapısı sıklıkla kullanılmıştır. Birleşik fiil yapımında en sık kullanılan yardımcı fiil kıl-yardımcı fiildir (asıg kıl-, ayb kıl-, azab kıl-, bahillik kıl-, batıl kıl-, belgölüg kıl-, abadan kıl-, aciz kıl- vb.). Söz konusu yardımcı fiilin yanı sıra bir- (artukluk bir-), bar- (aşnu bar-), bol- (karagu bol-), tut- (din tut-) yardımcı fiillerine de yer verilmiştir.

Dini kavram türetmede kelime grubu olarak en fazla sıfat tamlaması ile belirtisiz isim tamlaması kullanılmıştır (katıg ün⁴, kaynar suw, keçmiş kıssa⁵, kerekmez söz⁶, kidinki kön, yakın tiriglik, belgölüg belgü, iki yüzlüg, köni işlig, üküş rahmetlig, yawuz işlig, körksüz yazuk vb).

Sıfat tamlaması yapımında kelime gruplarından sıfat unsuru genellikle -mİş, (kirtgünmiş eren "mümin erkek", kirtgünmiş kuñcuy "mümin kadın"), -gII (köni sözleqli eren "sadık, doğru sözlü erkek", köni sözleqli kuñcuy "sadık, doğru sözlü kadın"), -Ar (kaynar suw), -MAz (kerekmez söz), -gAn (köyürgen ot "cehennem ateşi, azgın ateş") partisip eklerini almıştır.

5. İsim tamlaması kullanımında belirtili isim tamlamasından ziyade belirtisiz isim tamlaması yaygın bir şekilde kullanılmıştır: köz yarukı "göz aydınlığı", saknukluk sarayı "takva sahiplerinin meskeni", saray ortası "yurt, mekan", tamug otı "cehennem ateşi", uçmah kızları "huri", ten tileki "nefis arzusu, şehvet" vb.

6. Türkçe kelimelere +lık, +lik, +luk, +lük ekinin getirilmesiyle dini terimlerin yapılmasının yanı sıra Arapça ve Farsça kelimelere +lık isimden isim yapım ekinin getirilmesi suretiyle de yeni dini kavramlar meydana getirilmiştir: cavidânelik, dîvânelik, helâklık, üstüvârlık, zârılık vb.

7. Türkçe eserlerin yazımı açısından son derece bereketli bir dönem olan 11. yüzyıl aynı zamanda yeni bir din ve inanç sisteminin kabulüne de kapı aralamıştır. Tengricilik dinine mensup Türkler 10. yüzyılın ilk yarısında (M. 922) kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmiş, kabul edilen yeni dinle birlikte yeni kavramlar da insanlar arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkler bu noktada hazır olan Arapça terminolojiyi kullanma kolaylığına kaçmamış, kabul ettikleri bu yeni dine ait terimlere Türkçe karşılıklar bulma yoluna gitmişlerdir (Çakmak, 2020: 98).

8. Dîvânu Lugâti't-Türk ile aynı yıllarda yazıldığı tahmin edilen Satır altı Kur'an Tercümeleleri Müslümanlığı kabul eden Türklerin inanç dünyasına ait izler taşıması ve ağırlıklı olarak Türkçe kelimelere yer vermeleri bakımından önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Aysu, A. (2004). "Rylands Nüshası Kur'an Çevirisi ve Farsça Çevirinin Önemi", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 221-230.
- Aysu, A. (2007). Türk Dilinden Esmâ-yı Hüsnâ. IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Çeşme/İzmir 2000, 131-153.
- Aysu, A. (2019). Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁴ çığlık

⁵ kıssa, hikaye

⁶ boş söz

Cihan akmak

- akmak, C. (2020). Divānu Lugāti't-Türk'te Yer Alan Dini ve Soyut Kavramlar. TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 8/20, 87-99.
- Eckmann, J. (1967). Doęu Türkçesinde Bir Kur'an evirisi (Rylands Nüshası). TDAY Belleten 1967, Ankara 1989, 55-58.
- Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçaę Yayınları.
- Kök, A. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkan, M. (2010). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümelere. Bilal Gökkr (Ed.), Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar içinde (ss. 518-555). Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Togan, Z. V. (1959-1960). Londra ve Tahran'daki İslamî Yazmalardan Bazılarına Dair. İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Vol. III, 133-160.
- Topaloęlu, A. (2018). XIV. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi. C. I-II. İstanbul: Dergāh Yayınları.
- Üřenmez, E. (2006). Türkçe İlk Kur'an Tercümesi ve Tercümedeki İslami Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi", Vol.1, 89-99.